

УДК 821.111-1.09 Байрон
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.32.05>

Світлана Кабанова, асист.
ORCID: 0000-0001-6985-9209
e-mail: svitlana.kabanova@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ В "ДОН ЖУАНІ" БАЙРОНА ТА СПОСОБИ ЇХНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Представлено результати дослідження перекладів сатиричної поеми Байрона "Дон Жуан", здійснені С. Голованівським і В. Богуславською. Основа увагу зосереджено на стилістичних засобах, використаних у поемі, а також способи їхнього перекладу українською мовою. Розглядаються стиль Байрона, специфіка відтворення його перекладачами, творчі стратегії кожного з них, а також особливості індивідуальних перекладацьких прочитань поеми під час відтворення стилістичних засобів, використаних Байроном.

Досліджуються стратегії перекладу, які використовує кожен перекладач. Зазначається, що принципи, якими керується перекладач у процесі вибору способу перекладу, мали на меті передати прагматичні складові та авторські ідеї поетичного твору. Також були визначені творчі прийоми кожного перекладача.

Подано декілька прикладів метафор, іронії, гри слів і їхнє відтворення в українських перекладах. Поема Байрона "Дон Жуан" сповнена життя, іронії, глибокого морального почуття. У поемі багато неоднозначних виразів, нюансів, неявних значень, каламбурів, авторських неологізмів, метафор, фразеологізмів, із якими зіткнеться перекладач.

Результати показують, що в українських перекладах відображення стилю Байрона є насиченим, яскравим і таким же, як і в оригіналі, багатограним. Робиться висновок, що стратегії перекладу, які використовували С. Голованівський і В. Богуславська, справді можна вважати дуже різними, оскільки вони створювались у різний час, а отже, і запиту та цінності цільової аудиторії відрізнялися. Було з'ясовано, що на те, як перекладачі відтворювали стилістичні засоби поеми Байрона "Дон Жуан" у своїх перекладах, вплинули особисті знання перекладачів, їхнє оточення й навіть власний внутрішній світ. Отже, порівнявши два переклади, можна зробити висновок, що кожен перекладач ставив перед собою мету, створити новий, кращий переклад у дусі свого часу і середовища, відмінний від попередніх тлумачень. В. Богуславська з легкістю відтворює унікальний і неповторний поетичний світ Байрона засобами рідної мови, у той час як С. Голованівський переважно слідує тексту оригіналу і прагне якомога точніше відтворити значення окремих слів.

Ключові слова: переклад, мова, Байрон, стиль, метод.

Вступ. Справжнім викликом для перекладача стає переклад класиків, надто ж таких великих як майстер слова Байрон. Поеми великого англійського поета Байрона були написані на початку XIX ст. і належать до скарбниці світової літератури. Поема "Дон Жуан" і тепер викликає інтерес як у перекладачів, так і в сучасних читачів, які цікавляться різними версіями тлумачення.

Великі українські майстри слова, такі як І. Франко, Л. Українка, П. Куліш, М. Костомаров, почали перекладати творчість Байрона понад 150 років тому. Нині існує щонайменше п'ять спроб різних прочитань всесвітньо відомої поеми українською мовою: І. Франка (у 1884 р.), поет надрукував власну інтерпретацію "Новогрецької пісні" "The Isle of Greece", частини поеми "Дон Жуан"), П. Куліша (переклав першу пісню "Дон Жуана" у 1891 р.), М. Кабалука (1974) С. Голованівського (1985) і В. Богуславської (2007). Усі перекладачі надавали велике значення передачі образних мовних засобів Байрона. В українських перекладах знайшли своє відображення такі характерні для великого поета мовні засоби, як використання гри слів, іронії, фразеологізмів, яскравих метафор, зміни стильової тональності поеми тощо. У кожному випадку перекладач сприймав і відповідно відтворював текст оригіналу по-своєму, унаслідок чого кожен новий переклад був своєрідним, не схожим на інші.

Методологія дослідження включає загальні (спостереження, порівняння) і спеціальні (структурний, текстовий аналіз) методи дослідження.

Результати дослідження. Гра слів у Байрона виконує багато функцій і займає особливе місце у його поемах. Основним завданням перекладача тут є збереження цієї прагматичної функції, яку заклав у них автор оригіналу.

Перекладач має право на власну гру слів. Розгляньмо приклад: "For me, I know nought; nothing I deny" [3, р. 473].

В. Богуславська переклала так: "Як мало знаеш – менше й заперечень" [1, с. 422], а С. Голованівський: "Ні, я не постаю ні проти чого / та й знаю небагато я про те" [2, с. 456]. Очевидно, що переклад В. Богуславської більш поетичний, адже перекладачці вдається

відтворити мовою перекладу афоризм, тоді як С. Голованівський став жертвою свого лаконізму і гри слів.

Уся різноманітність і багатство англійської мови проявляється в метафоричності поеми Байрона. Його поема відрізняється великою кількістю метафор. Поет розкриває складний і динамічний внутрішній світ своїх героїв, символічно відтворює як образ людини, так і образ природи. Метафора часто стає естетичною самоціллю і витісняє початкове значення слова. Наприклад, у "Дон Жуані" Байрона метафора часто підкреслює не вихідний зміст висловлювання, а його несподіване значення – новий сенс.

Варто зазначити, що метафора – це різностороннє та багатогранне явище, тому її переклад може бути непростим. Важливо пам'ятати, що головні ознаки поетичного тексту – рима, ритм і розмір – будуть значно обмежувати творчу свободу перекладача. Крім того, визнавши універсальність метафори як художнього засобу, лінгвісти не заперечують її національно-культурної специфіки. Метафори поетичного тексту є різноманітними за своєю синтаксичною структурою, вони відрізняються за семантичним і прагматичним наповненням. Ці фактори будуть визначними для оокреслення критеріїв оцінки перекладу метафоричних одиниць оригіналу.

Розгляньмо приклад метафоричного образу брехні: "And, after all, what is a lie? 'Tis but / The truth in masquerade" [3, р. 409]; С. Голованівський перекладає так: "Та що таке брехня прошу сказати, / коли не правда в панцирі брехні" [2, с. 391]. Він адекватно відтворює образну метафору оригіналу по-своєму, хоч і втративши образ *маскараду*. Натомість перекладач вживає власний метафоричний образ *правда в панцирі брехні*, що загалом передає ідею оригінальної метафори. В. Богуславська прочитала цей образ так: "Що зрештою брехня? Вважайте грою, – / Це правда в маскарадному вбранні" [1, с. 358] Перекладачка повністю відтворює тему метафори в перекладі, розширивши значення *маскараду* іменником *вбрання*.

Однією з ключових тем у поемі є тема кохання. Любов! Скільки емоцій, різних почуттів викликає це слово!

© Кабанова Світлана, 2022

Байрон по-різному описує це почуття у поемі, зокрема так: "*Methinks Love's very title says enough: / How should 'the tender Passion' e'er be tough?*" [3, р. 496]. С. Голованівський трохи змінює тут вислів і випускає важливу деталь, тим самим позбавляючи читача можливості відчувати всю силу байронівської думки: "Коли ж так швидко вік її мина, як може ніжність бути ще й *труквою?*" [2, с. 479]. Замість *tender Passion* він вживає узагальнення *ніжність*, а прикметник *tough* (міцний) замінює на *труквий*. Загалом, В. Богуславська приділяє більшу увагу семантиці метафори, і частіше розширює образ оригіналу, наприклад: "Любов *тендітну* не вдягти бронюю, / Твердих *гарантій* не питаєте в неї" [1, с. 444]. Однак необхідно зауважити, що таке розширення образу ґрунтується переважно на переосмисленні його семантичних компонентів творчою увою перекладачки. Поряд з образом кохання Байрон часто звертається до образу краси: "*Somehow these good looks / Make more impression than the best of books*" [3, р. 519]. У перекладі С. Голованівського читаємо: "*Краса жіноча, бо гарненька дзиґа / справляє більше враження, ніж книга*" [2, с. 503]. У його перекладі знаходимо буквально інтерпретацію метафоричного образу оригіналу. Йому вдалося передати головний сенс сказаного. Набагато цікавіше переклала цей фрагмент В. Богуславська: "*Та зовнішність, коли до неї гроші, / Вражає більше ніж книжки хороші*" [1, с. 467]. Вона влучно передає дух оригіналу: український варіант звучить не менш "байронічним", їй краще вдалося передати настрої автора, переклад повністю відтворює закладені емоції. У її прочитанні відчувається рука майстра, що не прагне виразити себе в тексті перекладу, а ніби розчиняється в ньому й максимально точно його відтворює.

На початку третьої пісні Байрон роздумує про кохання й одруження. Він полемізує необхідність шлюбу та його відображення у творах романтиків: "*There's doubtless something in domestic things, / Which forms, in fact, true love's antithesis; / Romances paint at full length people's wooings, / But only give a bust of marriages; / For no one cares for matrimonial cooings, / There's nothing wrong in a connubial kiss*" [3, р. 169]. У С. Голованівського так: "*Вже створено сонети і сонати / В мистецтві про кохання молоде. / Але кому поему написати про одруження спадє? / Сидить собі матуся біля тата, / Рукоче, наче прядиво пряде...*" [2, с. 147]. В. Богуславська так прочитала ці роздуми про кохання й одруження: "*Безперечно, що життя подружнє – / То вогнегасник для сердечних ран. / Романтики малюють любов дружно, / Не шлюбне щастя – жоден би роман / Подружнє туркотіння не подужав. У шлюбному цілунку – вир оман*" [1, с. 119]. Переклад В. Богуславської у синтаксичному плані відрізняється від оригіналу, оскільки простежується велика кількість сміливих парафраз. Її переклад вражає своєю мелодійністю. Водночас як перекладачка використовує метод розширення закладеного сенсу, сміливо замінивши "*true love's antithesis*" на "*вогнегасник для сердечних ран*", додавши тим самим емоційності в роздумах автора, С. Голованівський пішов своїм шляхом, спростивши метафоричність образу кохання через "*кохання молоде*". Перекладач вдається до риторичного запитання, хоча воно відсутнє в оригіналі. У Байрона цікава думка, він вважає, що романтики зображують у своїх творах лише радості кохання, не звертаючи особливої уваги на одруження та шлюб. У перекладі В. Богуславської "*романтики малюють любов дружно, не шлюбне щастя*" таке протиставлення чітко відображено. Більше того, останні два рядки перекладачки прочитали по-різному: Задля збереження ритму та рими

перекладач повністю замінив передостанній рядок тексту: С. Голованівський перекладає "*matrimonial cooing*" (подружнє воркування) дієсловом *туркоче*, розширивши значення *matrimonial* до "*матуся біля тата*", повністю змінивши оригінальний образ, проте як останній рядок строфи не відтворений у його перекладі. У В. Богуславської метафоричність образів передана точніше: вона зберігає оригінальний образ "*подружнього туркотіння*", а в наступному рядку поетично розширює закладений автором зміст "*there's nothing wrong*" замінивши на "*вир омані*", що легко і зрозуміло показує ставлення автора до одруження.

У шостій пісні Дон Жуан потрапляє до гарему, де перебуває серед наложниць, а Байрон описує їх із природною для нього грайливою іронічністю: "*Lolah was dusk as India and as warm; / Katinka was a Georgian, white and red, / With great blue eyes, a lovely hand and arm, And feet so small they scarce seemed made to tread*" [3, р. 280]. Порівняння – це найпростіший метафоричний образ, оскільки в ньому чітко окреслені обидва об'єкти зіставлення. Варто зазначити, що неувважність до порівняння може призвести до небажаних змін у змістовно-семантичному та стилістичному планах і надати уривку відмінного звучання. Байрон порівнює Лолу з Індією, вживши прикметники *dusk, warm*. У перекладах читаємо приблизно схожі відповідники *засмагла, смаглява*: у С. Голованівського "*Засмагла, вдачі пристаршої, Лола, / Здається, родом з Індії була, А Катенька, ставна та білочола, – / Із Грузії. Тендітна та мала*" [2, с. 259]. В. Богуславська передала так: "*Смаглява Лола, як індійський чай, / А Катінка – грузинка білошкіра, / Блакитноока, рук тендітний чар. / А ніжки крихітні дивують щиро*" [1, с. 229]. Проте країну походження дівчини перекладачі передали по-своєму, характерними для себе методами: Задля збереження римування, С. Голованівський вирішив розділити перший рядок на два у своєму перекладі, тому читання уривку ускладнюється, втрачається плавність розповіді. Він узагальнює, "здається родом з Індії була", тоді як В. Богуславська використовує несподіваний порівняльний образ "індійський чай", відсутній в оригіналі, але загалом доречний, оскільки він не змінює загального уявлення про дівчину. Катінку описує кольорами *white and red, with great blue eyes*. Цікавим є підхід перекладачів: С. Голованівський відтворює лише прикметник *білочола*, а В. Богуславська передає образ дівчини точніше: *білошкіра, блакитноока*. Байрон підкреслює тендітність дівчини, описавши її маленькі ніжки: "*feet so small they scarce seemed made to tread*", С. Голованівський перекладає просто "тендітна та мала", тож в цілому йому вдається зберегти образ, закладений автором, хоч, можливо і не так точно, як В. Богуславській, яка повністю відтворює красу й тендітність дівчини у своєму перекладі.

Наведені приклади свідчать про важливу роль метафори під час перекладу, адже метафора перекладу, що є повним семантичним еквівалентом метафори оригіналу, може мати іншу концептуальну структуру, і внаслідок цього викликати в читача власні асоціації. Значно менша кількість опущень у перекладі В. Богуславської свідчить про увагу перекладачки до образної структури оригіналу та усвідомлення смислового й емоційного навантаження, що передається за допомогою метафори в тексті оригіналу.

Отже, В. Богуславська приділяє особливу увагу метафоричності оригіналу. Вона детально відтворює нотації та асоціації. У перекладі С. Голованівського існує відчуття семантичних і концептуальних аспектів метафоричних виразів оригіналу, а також відчутний вплив

мови оригіналу. Часто ми бачимо у його перекладі опущення конкретних метафоричних образів, зі збереженням актуальної інформації оригіналу. Можна сказати, що ця версія перекладу є не такою точною, але багатою на поетичні описи.

Іронія передбачає використання слова або цілого вислову у значенні протилежному буквальному. Відтворенні іронії у перекладі – непорушне завдання. Часто проблема перекладу іронії полягає в невідповідності традиційних засобів вираження іронії в різних культурах. Тому, варто зазначити, що вибір методу перекладу іронії українською мовою часто залежить від засобів її вираження в мові оригіналу та від того, чи можливе створення іронічного сенсу мовою перекладу у комунікативній ситуації за допомогою тих самих стилістичних засобів.

Для прикладу візьмімо іронію, що її Байрон спрямовує і на себе: *"And as my Muse is a capricious elf"* [3, с. 216]. У В. Богуславської тут влучне порівняння: *"Муза в мене – дама вередлива"* [1, с. 166]. На жаль, у С. Голованівського це картання самого себе втрачається: *"Тамує й Муза усміх чортянти"* [2, с. 194]. Або: *"Would you had thought twice! / Ah! if you had but follow'd my advice!"* [3, с. 483]. *"Дві голови – то перебір, на правду. / Мені в одній думкам би дати раду"* [1, с. 433]. Тут перекладачка відходить від буквального прочитання фрази, проте логічно відтворює її сенс. С. Голованівський перекладає простіше: *"У скрусі похитавши головою, чому не радиєся зі мною"* [2, с. 467].

Поет послідовно викриває вади свого суспільства: бездушний практицизм, жадобу наживи, лицемірство: *"Alas! could She but fully, truly, know / How her great name is now throughout abhorred"* [3, р. 395]. У В. Богуславської: *"Могли б тут панувати право й слава, Та нині в сурми сором засурмив!"* [1, с. 343]. У С. Голованівського: *"Коли б моя країна тільки знала, як в світі всі ненавидять її"* [2, с. 345]. Очевидно, що в обох випадках перекладачам вдалося відтворити загальний зміст, проте суто з художнього погляду вирашним є переклад В. Богуславської, який зберігає особливість стилю байронівської оповіді.

Поет звертається з докором до своєї країни: *"Would she be proud, or boast herself the free, / Who is but first of slaves?"* [3, р. 395]. В. Богуславська зберігає питальну форму звертання: *"Свободою хизуєшся? Між тим / Муреш по усій землі в'язниці"* [1, с. 344] і її переклад цілком доречний, хоч у її перекладі втрачене риторичне питання. *"Себе не можна вільним вважати, усіх в ярмо впрягаючи своє"* [2, с. 377]. С. Голованівський фактично відтворює зміст оригіналу, проте відсутність питання позбавляє текст байронівського "спілкування" з читачем.

Не лише діалогічний стиль мислення, але і багатозвучність характерні для "Дон Жуана". Наприклад, коли Юлія докоряє підступність власного чоловіка, охопленого ревностями, у той же момент вона ховає коханця серед подушок. Її мова – безперечна риторично, смілива й одночасно, зухвала: *"The charming creatures lie with such a grace, / There's nothing so becoming to the face"* [3, р. 102]. С. Голованівський прочитав так: *"збрехавши так граційно, що, буває, це навіть їх на диво прикрашає"* [2, с. 78]. Загалом, його переклад передає головну думку оригіналу і написаний простою мовою. У перекладі В. Богуславської: *"Граційна поза чарівницям личить, Тим більше – незворушність на обличчі"* [1, с. 52]. В. Богуславській вдалося відтворити зміст оригіналу повніше. Читач одразу відчує видатну особливість перекладачки – її поетичну мову, що повністю відтворює іронічність оригінального фрагменту: метафору *"charming creatures"*, вона перекладає іменником "чарівниці", повністю передавши ідею оригіналу.

На основі наведених прикладів, можна зробити висновки, що для адекватного перекладу іронії, закладеної в поемі геніального поета, недостатньо просто знати еквіваленти, слід знайти суть іронічного контексту, розпізнати механізми його створення, розкрити авторський і культурний концепти. Аналізуючи переклади октав, де використовується іронія, ми виявили тенденцію С. Голованівського до такої лексичної трансформації, як генералізація, яка зазвичай не призводить до втрати актуальної інформації, лише до спрощення використаних в оригіналі мовних засобів. З іншого боку, В. Богуславська зазвичай сміливо експериментує у своєму перекладі, інколи навіть розширюючи зміст конкретних лексем у своєму перекладі.

Очевидно, що кожний перекладач трактував Байрона в дусі свого часу і середовища і не приймав попередніх тлумачень. В. Богуславська передає унікальний і неповторний поетичний світ Байрона сміливо і невимушено, а С. Голованівський переважно слідує тексту оригіналу і прагне якнайточніше відтворити значення окремих слів, що їх він напевне вважав ключовими. Порівняльний аналіз окремих фрагментів поеми "Дон Жуан" на матеріалі двох українських перекладів доводить, що перекладачам вдалося створити українські варіанти поеми, відтворивши у своїх тлумаченнях найважливіші особливості поетичного твору та специфіку мови Байрона, а саме порівняння, метафоричні образи, гру слів та іронію.

Як можемо прослідкувати з аналізу, відтворити цей літературний шедевр іноземною мовою надзвичайно складно. Поема насичена яскравими метафорами-символами, багатозначними епітетами та порівняннями; іронічними засобами і грою слів. Як бачимо поет для посилення ефекту вдається до риторичних питань та окличних речень. Риторичні прийоми є невід'ємною частиною поеми.

Висновки. Ми провели дослідження відтворення стилістичних засобів поеми Байрона "Дон Жуан" на аналізі перекладів С. Голованівського та В. Богуславської. Проаналізувавши стилістичні аспекти поеми, їхній переклад і мотивацію передачі українською, можна зробити висновок, що перекладачі кожен по-своєму інтерпретували авторські образи в поемі. Кожний перекладач повинен володіти поетичним чуттям автора першотвору й зуміти передати образ, не змінюючи стилістичного відтінку. На основі наведених прикладів метафоричних образів Байрона, ми прийшли до висновку, що перекладачі в основному брали до уваги семантичний і прагматичний аспекти у своїх перекладах метафор.

Отже, порівнявши два переклади, можна зробити висновок, що кожен перекладач ставив перед собою мету – створити новий, кращий переклад у дусі свого часу і середовища, відмінний від попередніх тлумачень. В. Богуславська з легкістю відтворює унікальний і неповторний поетичний світ Байрона засобами рідної мови, тоді як С. Голованівський переважно слідує тексту оригіналу і прагне якомога точніше відтворити значення окремих слів. Аналіз поеми Байрона "Дон Жуан" і перекладів С. Голованівського та В. Богуславської показав, що гра слів є основним засобом реалізації концептуального змісту поеми. Тому можна з упевненістю сказати, що цей стилістичний засіб – домінанта перекладу. Проте передача гри слів у перекладі – одне з найскладніших завдань для перекладача, оскільки каламбур будується на несподіваному використанні елементів усіх рівнів мовної системи. Проаналізовані переклади показали, що гра слів може відтворюватися в перекладі завдяки використанню аналогічних смислових засобів гри слів мови

перекладу. Водночас можливі зміни у змістовно-фактуальній та естетичній інформації вихідного тексту. Проте повне розуміння перекладачем основної ситуації, описаної в поетичному тексті, є обов'язковою умовою для повноцінного перекладу.

Список використаних джерел

1. Байрон Д. Г. Дон Жуан : пер. з англ. В. Богуславської / Д. Г. Байрон. – К. : Літ.-художнє видання, 2007.
2. Байрон Д. Г. Дон Жуан: пер. з англ. С. Є. Голованівського / Д. Г. Байрон. – Д. : Фоліо, 2004.

Svitlana Kabanova, Assistant Professor
ORCID: 0000-0001-6985-9209
e-mail: svitlana.kabanova@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

3. Byron L. Selected Poems of Lord Byron. – London : Wordsworth Poetry Library, 2006.

References

1. Byron, D. G. (2007). *Don Juan* [per. z anhł. V. Bohuslavs'koyi]. Kyiv: Lit.-khudozhnye vydannya. (In Ukr.).
2. Byron, D. G. (2004). *Don Juan* [per. z anhł. S. Holovaniv's'koho]. Dnipro: Folio. (In Ukr.).
3. Byron, (2006). *Selected Poems of Lord Byron*. London: Wordsworth Poetry Library.

Надійшла до редколегії 12.05.22

LITERARY DEVICES IN BYRON'S "DON JUAN" AND THE WAYS OF THEIR TRANSLATION

The article is an attempt to give a comprehensive contrastive analysis of Byron's poem "Don Juan" and its two Ukrainian translations made by S. Holovanivskyi and V. Bohuslavska. The key aspect of the article is the literary devices of the poem in the Ukrainian translations.

The focus is on Byron's style and its representation in the translations. It discusses the translation strategies used by each translator. It is noted that principles guided by translator while choosing translation method meant to render the pragmatic components and author's ideas of poetic work. The creative methods of each translator were also defined.

The article presents a great variety of examples of metaphors, irony, wordplay, and their perception in the Ukrainian translations. Byron's poem "Don Juan" is full of life, irony, and a deep sense of morality. The poem contains a lot of ambiguous expressions, nuances, implied meanings, puns, author's neologisms, metaphors, phraseological units that translators are going to face with.

The results show that in Ukrainian translations the representation of Byron's style is rich, bright and the same as in the original many-sided. The article comes to the conclusion that the translation strategies used by S. Holovanivskyi and V. Bohuslavska may be considered very different indeed, since they were made in different times and, therefore, demands and values of the target audience. It is shown that the personal background knowledge of the translators, their occupation, environment and even their own internal world influenced the way they represented the literary devices of Byron's poem "Don Juan" in their translations. It should be underlined that each translator sets a goal to create a new, better translation in the spirit of their time and environment, different from previous interpretations. V. Bohuslavska easily reproduces Byron's unique and inimitable poetic world by means of her own native language, while S. Holovanivskyi mostly follows the text of the original poem and strives to reproduce the meaning of words as accurately as possible.

Keywords: translation, language, Byron, style, method.